

προσωπεύει κατ' ἑξοχὴν ὁ Μακιαβέλλης, ταύτην δὲ ὁ Μῶρος καὶ ὁ Καμπανέλλας.

Ι. ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΗΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Νικόλαος Machiavelli ἐγεννήθη ἐν Φλωρεντία τῷ 1469 καὶ ἀνήκεν εἰς ἀρχαῖον καὶ εὐγενῆ οἶκον. Πρωτῶς καταστάς γραμματεὺς τῆς Φλωρεντιακῆς δημοκρατίας ἐπέμφθη πολλάκις πρεσβευτῆς καὶ ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ πάπα καὶ ἰκανῶν ἡγεμόνων¹. Αἱ πολλαὶ ἀποδημίαι καὶ αἱ μετὰ πολιτικῶν καὶ ἐπιφανῶν προσώπων ἀναστροφαὶ παρέσχον αὐτῷ τὴν εὐκαιρίαν νὰ συγκομίσῃ δαψιλεῖς παρατηρήσεις περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ νὰ μάθῃ τὴν διαφθορὰν τῆς παπικῆς αὐλῆς. Ἦτο δὲ μέγα ἀτύχημα εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν θεωριῶν τοῦ ἀνδρός τούτου τὸ ὅτι τὴν ἰταλικὴν πολιτικὴν τῶν τότε χρόνων διέκρινε δόλος καὶ πανουργία, ἐπίβουλος κακοήθεια καὶ σκληρότης. Ὅτε οἱ Μεδικοί κατέλυσαν τὴν δημοκρατίαν, ὁ Μακιαβέλλης ἐστερήθη τῆς θέσεως καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ μακρὰν τῆς γενετείας διήγαγε πολλὰ ἔτη ἐν πενίᾳ ἀσχολούμενος περὶ τὴν συγγραφήν ἀξιολόγων ἔργων, ἐν οἷς διακρίνονται τὰ καταστάντα περιώνυμα πολιτικὰ συγγράμματα τὰ ἐπιγραφόμενα «Περὶ τοῦ ἡγεμόνος»² καὶ «Πραγματεῖαι τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου»³. Διὰ τοῦ πρώτου λέγεται ὅτι ἐπεδίωκε τὴν μετὰ τῶν Μεδίκων συμφιλίωσιν, ἧς καὶ ἐπέτυχε τῷ 1519, ἐπιτυχῶν δὲ ἀνέλαβε τὴν ἐντολὴν τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς Φλωρεν-

¹. Πλὴν τοῦ πάπα Ἰουλιανοῦ τοῦ δευτέρου ἐπεσκέψατο τὸν Καίσαρα Βοργίαν καὶ τὸν αὐτοκράτορα Μαξιμιλιανὸν καὶ τὸν βασιλέα Λουδοβίκον τὸν δωδέκατον.

². Il principe. Τὸ βιβλίον τοῦτο, περιέχον 25 κεφάλαια, συνετάχθη μὲν τῷ 1513 ἐδημοσιεύθη δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως, τῷ 1532 καὶ ὕστερον πολλάκις. Λατινιστὶ ἐξεδόθη τῷ 1560 καὶ μετεφράσθη πολλάκις εἰς πολλὰς γλώσσας.

³. Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐκ τριῶν βιβλίων συνιστάμενον καὶ συγχρόνως μετὰ τοῦ πρώτου συνταχθὲν ἐξεδόθη ἐν Φλωρεντία καὶ Ῥώμῃ τῷ 1531 καὶ ὕστερον πολλάκις, μετεφράσθη δ' εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἄλλας γλώσσας.

τίας¹. Μετὰ τὴν ἐκ νέου ἐκδίωξιν τῶν Μεδίκων καὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς Δημοκρατίας ὁ Μακιαβέλλης, ὑποπτος ἤδη ὢν, δὲν εἶχε θέσιν ἐν αὐτῇ, τεθλιμμένος δὲ καὶ πενητεῦων ἐτελεύτησε τῷ 1527 καταλιπὼν πέντε τέκνα καὶ πολλὰ ἔργα².

2. Ἡ περὶ πολιτείας θεωρία. Ὁ Μακιαβέλλης ἐν ταῖς περὶ Λιβίου μελέταις ὑπερμαχεῖ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν, ἐκ τοῦ ἐναντίου δ' ἐν τῷ συγχρόνως ἐκδοθέντι «Ἡγεμόνι» φαίνεται τασσόμενος ὑπὲρ τῆς μοναρχίας. Ἡ φαινομένη ἀντίφασις ἐπήγειρεν ἀμφιβολίας καὶ ἤγαγεν εἰς διαφόρους γνώμας. "Ἄλλοι ὑπέλαβον ὅτι ὁ ἀνὴρ, καίπερ ὢν δημοκρατικός, συνέγραψε τὸν «Ἡγεμόνα» διὰ λόγους φιλαυτίας, ὅπως δηλονότι προσελκύσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν Μεδίκων· τινὲς δὲ καὶ σφοδρότερον ἐπιτιθέμενοι καταδικάζουσι τὴν πράξιν ὡς ἀνήθικον³. "Ἄλλοι πάλιν, ἐπιεικέστερον κρίνοντες, ἐνόμισαν ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ἐγκατέλιπε διὰ τοῦτο τὰ δημοκρατικὰ φρονήματα καὶ ἔδιδε συμβουλὰς εἰς τὸν μὴ ὀκνοῦντα περὶ τὴν χρῆσιν βιαιοτήτων ἡγεμόνα Λορέντζον τῶν Μεδίκων, διότι ἐτίθετο ὑπὲρ πάντα τὴν ἐνότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἰταλίας⁴. Πλὴν ὅμως ἡ ἐξήγησις τῆς προκειμένης

¹. Ἡ *Istorie Fiorentine* ἐξεδόθη τῷ 1532, μετεφράσθη δὲ εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1846.

². Πλὴν τῶν ῥηθέντων ἔργων μνημονευτέα ἡ κωμῶδία «Μανδραγόρας», ἐμφαίνουσα τὴν δραματικὴν δεξιότητα τοῦ ἀνδρός, καὶ «Ἡ τέχνη τοῦ πολέμου» (*Dell'arte della guerra sette libri* 1520), ἐν ἣ διτύπου τὰς περὶ ὀργανώσεως τοῦ στρατοῦ γνώμας αὐτοῦ, ἀποβλέπων εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ ἐνότητα τῆς Ἰταλίας. Ἄς σημειωθῶσι καὶ «Τὰ πρεσβευτικὰ ἀπομνημονεύματα» (*Legazioni*) δημοσιευθέντα τῷ 1769. Τὰ ἔργα τοῦ Μακιαβέλλη διακρίνει τὸ γλαφυρὸν ὄφος καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ χάρις. Ἐνταῦθα ῥητέον ὅτι οὗτος ἐν μὲν τῇ ἱστοριογραφίᾳ εἶχε πρότυπον τὸν Λίβιον ἐν δὲ τῇ κωμῶδιᾳ τὸν Πλαῦτον. Τὰ ἔργα τοῦ Μακιαβέλλη ἐξεδόθησαν ἐν Φλωρεντίᾳ εἰς 6 τόμους τῷ 1873-1877, τῷ δὲ 1925 ὑπὸ τοῦ H. Flörke εἰς 5 τόμους. Ἐπιθι Α. Gerler «*Die Handschriften Ausgaben und Übersetzungen*, 4 τόμ. 1912/13.

³. Trendelenburg «*Machiavell und Antimachiavell*», *Klein Schriften* σ. 27-53.

⁴. L.v. Ranke «*Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber*» σ. 182-

δυσκολίας πρέπει νὰ ζητηθῆ οὐχὶ ἐν τῇ προσωπικῇ τοῦ ἀνδρὸς τούτου διαθέσει καὶ κλίσει, ἀλλὰ κυρίως καὶ πολλῶ βαθύτερον ἐν τῇ τότε κρατούσῃ περὶ πολιτείας ἀντιλήψει, εἰς ἣν μέγਾਲως συνετέλεσεν ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Μακιαβέλλης δηλαδὴ ὑπέστη μὲν ἰσχυρὰν τὴν ἐπίδρασιν τῶν παλαιῶν συγγραφέων καὶ μάλιστα τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Πολυβίου, τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Λιβίου¹ καὶ ἐθαύμασε ζωηρῶς τὴν ἀρχαίαν ἰσχυρὰν πολιτείαν· ἐσπούδασε δὲ τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν καὶ ἐπίσθη ὅτι ταύτης συνέχεια εἶναι ἡ ἰταλική. Ἐκ τούτων καὶ τῆς αὐτοτελοῦς ἐπεξεργασίας τῶν ἀρχαίων διδαγμάτων προῆλθεν εἰς νέαν ἱστορικὴν ἔννοιαν, εἰς ἰδίαν πολιτικὴν ἀντίληψιν καὶ ἐνατένισιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων². Ἐμόρφωσε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐν τῇ ἱστορικῇ ζωῇ δὲν κρατεῖ ἡρεμία καὶ ἀκίνησις, ἀλλ' ἀδιάλειπτος κίνησις καὶ μεταβολὴ ὑπὸ νόμων διεπομένη· ὅτι ἡ πολιτεία (τὸ κράτος) εἶναι ζῶν ὄργανισμὸς, ὁφείλων νὰ διανύσῃ ἀμετατρέπτους καὶ ἀναλλοιώτους ἱστορικοὺς νόμους, περίοδον ἀνθήσεως καὶ ὠριμότητος καὶ πάλιν περίοδον παρακμῆς καὶ καταστροφῆς³. ὅτι παραλλήλως πρὸς τὴν μεταβολὴν ταύτην χωρεῖ καὶ ἡ μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος. Γνωματεύει λοιπὸν ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς πορείᾳ διαγράφει συνεχῆ κύκλον μεταβαίνουσα ἀπὸ τῆς τάξεως καὶ δυνάμεως εἰς τὴν ἀταξίαν καὶ ἀδυναμίαν καὶ πάλιν ἐπιστρέφουσα ἀπὸ ταύτης εἰς ἐκείνην. Ἡ μοναρχία ὁδηγεῖ τὴν πολιτείαν εἰς περίοδον ἀκμῆς· ἀλλ' ἐνεκα ἀνεπαρκείας τῶν κατὰ δικαίωμα κληρονομικῆς διαδοχῆς ἐχόντων τὴν κυριαρχίαν ἀποβαίνει ἀσθενῆς καὶ ἐξαλλοιουμένη μεταπίπτει εἰς τυραννίδα. Ἡ τυραννὶς καταλύεται

---

202. Ὡσαύτως ὑπερμαχεῖ τοῦ Μακιαβέλλη καὶ ὁ Macaulay ἐν ταῖς ἱστορικαῖς αὐτοῦ μελέταις.

¹. Πολλαχοῦ μνημονεύει τῶν συγγραμμάτων ἐκείνων καὶ παραλαμβάνει μεγάλα μέρη αὐτῶν κατὰ λέξιν.

². Εἰς τὴν νέαν πολιτικὴν θεωρίαν συνήργουν ἰσχυρῶς καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς συγχρόνου ζωῆς.

³. Παρεμφερῆ ἔννοιαν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς εἶχον καὶ ἄλλοι σύγχρονοι, οἳ οὐδὲν ὁ Bodin καὶ Guicciardini.

δι' ἐπαναστάσεως τῶν προεχόντων οἴκων καὶ ἀντ' αὐτῆς εἰσάγεται ἡ ἀριστοκρατία. Καὶ ἡ ἀριστοκρατία δ' ὁμῶς κατὰ μικρὸν ἐξαλλοιούμενη ἐπὶ τὸ χειρὸν μεθίσταται εἰς ὀλιγαρχίαν. Τότε δὴ ἐξανίστανται αἱ κατώτεραι τοῦ λαοῦ τάξεις καὶ ἐπιβάλλουσι τὴν δημοκρατίαν. Καὶ ἡ δημοκρατία πάλιν σὺν τῷ χρόνῳ ἐξασθενίζεται καὶ καταντᾷ εἰς ἀναρχίαν. Ταύτην τερματίζει ἡ ἐπικρατησις ἐνὸς δυνατοῦ καὶ ἡ καθίδρυσις μοναρχίας· οὕτω δὲ ἀρχεται ἐκ νέου ἡ κυκλικὴ πορεία ¹. Λοιπὸν τὰ πολιτεύματα δὲν εἶναι σταθερὰ καὶ μόνιμα, ἀλλὰ παρέρχονται καὶ μεταβαίνουσιν εἰς ἄλληλα συμβαδίζοντα μετὰ τῶν ἐναλλασσομένων κοινωνικῶν καταστάσεων.

Ὁ ἀρχων. Ἀφορῶν ὁ Μακιαβέλλης εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἰταλίας καὶ ὄνειροπολῶν τὴν ἐνότητα καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, ἀποβλέπων ἄρα εἰς τὴν ἐπανίδρυσιν ἰσχυρᾶς πολιτείας, ἐφρόνει ὅτι τοῦ σκοποῦ ἡ ἐπίτευξις θὰ συνετελεῖτο δι' ἐνὸς δυνατοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ πάπα ἀνεξαρτήτου ἀρχοντος, οὗτινος ὁ τρόπος τῆς διοικήσεως φαίνεται διαγραφόμενος ἐν τῷ «Ἰγεμόνι». Ἡ πρυτανεύουσα ἐννοία τῆς ἰσχυρᾶς πολιτείας ὡς αὐτοτελοῦς σκοποῦ καθορίζει τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ ἀρχοντος. Ἐνταῦθα ἀκριβῶς κεῖται ἡ νέα καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ μέσου αἰῶνος ἀποκλίνουσα ἀντίληψις περὶ πολιτείας. Κατὰ τὴν παλαιότεραν δηλαδὴ (ὑπὸ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου σαφῶς διατυπωμένην) θεωρίαν ἡ πολιτεία ὑπάρχει χάριν τῶν ἀνθρώπων, τουτέστιν ὑπηρετεῖ εἰς τὸν ἀκρότατον ἐκάστου σκοπὸν (τὴν σωτηρίαν τὴν ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ). Κατὰ τὴν νῦν δὴ ὁμῶς ἀνακύπτουσαν ἐκδοχὴν ἡ πολιτεία ἔχει οὐδένα ἄλλον σκοπὸν παρὰ ἑαυτήν· ἐπιδιώκει τὴν ἑαυτῆς ὑγίειαν καὶ δύναμιν ἐσωτερικῶς, τὴν ῥώμην καὶ ἐπέκτασιν ἐξωτερικῶς. Ὅθεν ὁ τὴν πολιτείαν ἐκπροσωπῶν ἀρχων, ὁ μονάρχης, δὲν θὰ

¹. Τὴν γνώμην ταύτην ἀναπτύσσει διεξοδικῶς ὁ Μακιαβέλλης ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τῶν πραγματειῶν περὶ τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου, ἐπαναλαμβάνει δὲ κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις συγγράμμασιν αὐτοῦ. Ὡστε δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς θεμελιώδης καὶ σπουδαία βᾶσις εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ φιλοσοφίαν.

ἀποδυσπετῆ εἰς τὴν χρῆσιν καὶ μέσων ἥκιστα τιμίων¹. Πάντοτε, ὅσάκις πρόκειται περὶ τοῦ συμφέροντος τῆς πολιτείας, «ὁ ἄρχων πρέπει νὰ ἀποφασίζῃ μὴ ἀποβλέπων εἰς τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἀδικίαν, τὴν φιλανθρωπίαν ἢ τὴν σκληρότητα, τὴν τιμιότητα ἢ τὴν ἀτιμίαν, ἀλλὰ μόνον εἰς ὅ,τι θὰ σώσῃ τὴν πολιτείαν καὶ θὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν»². Ἐν ἄλλοις λόγοις δὲν θὰ διστάζῃ νὰ μετέρχηται καὶ μέσα μὴ ἠθικά· ὁ θέλων νὰ μὴ ἀλλοτριωθῇ ἀπὸ τῶν συνήθων ἠθικῶν ἀντιλήψεων πρέπει νὰ ζῆ ὡς ἰδιώτης καὶ μὴ ἀναλαμβάνῃ τὴν ἀρχήν³. Ὁ ἡγεμὼν δὲν εἶναι νομοθέτης, ἀλλὰ πολεμιστὴς· «ὁ πόλεμος, οἱ θεσμοὶ αὐτοῦ καὶ ἡ πειθαρχία εἶναι τὰ μόνον πράγματα ἅτινα, ὀφείλει νὰ σκέπτηται, νὰ ἐφαρμόζῃ καὶ νὰ ἐπιτηδεύῃ· διότι τοῦτο εἶναι τὸ ἀληθινὸν ἐπάγγελμα οἰουδήποτε κυβερνήτου»⁴. Οὐδ' ὀφείλει νὰ ἀποστέρῃ τὴν σκληρότητα, ἐὰν μέλλῃ δι' αὐτῆς νὰ κρατήσῃ τοὺς ὑπηκόους ἐν πειθαρχίᾳ. Ἄλλως δὲ εἶναι πραγματικὴ ἐπιείκεια ἢ χρῆσις αὐστηρῶν τινῶν τρόπων καὶ ἡ ἀποτροπὴ ἀνωμαλιῶν ἀνατρεπτικῶν τῆς ὅλης κοινωνίας. Ὁ ἄρχων δὲν εἶναι ὑπόχρεως νὰ τηρῇ τὰς ὑποσχέσεις, ἐὰν ἐκ τῆς τηρήσεως αὐτῶν κινδυνεύῃ νὰ ἐπέλθῃ ζημία. Πάντα ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν περιστάσεων· ὁ ἄρχων «ὀφείλει νὰ πράττῃ κατὰ τὰς περιστάσεις, νὰ ἐνεργῇ ὡς θηρίον ἢ ὡς ἄνθρωπος»· πράττει ὡς ἄνθρωπος, ὅταν ἀγωνίζεται ἔχων ἐπικούρους τοὺς νόμους· ὅταν δ' ὅμως ὁ τοιοῦτος τρόπος τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐξαρκῆ, ἐνεργεῖ «ὡς θηρίον», τουτέστι μετέρχεται βίαν. Πάντοτε ἀδιαφορεῖ πρὸς τὰ μέσα καὶ προσέχει μόνον εἰς τὸν σκοπὸν, διότι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα⁵.

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα θεωρήματα εἶναι ἀκόλουθα πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, οὐτινος οὐσία καὶ φύσις εἶναι ἡ ζῶσα

---

1. Ὁ θέλων, λέγει, νὰ συμπεριφέρηται πάντοτε καὶ πανταχοῦ ὡς τίμιος ἄνθρωπος, ἀφεύκτως θὰ καταστραφῇ ὑποκύπτων εἰς πλεῖστα κακά. (Il principe. 15).

2. Discorsi 3, 41.

3. Αὐτ. 1, 26.

4. Il principe 14.

5. Ἐνθ. ἄνωτ.

ἐνέργεια, ἢ βούλησις καὶ ἢ πράξις. Τὸν ἄνθρωπον κινουῦσι πάντοτε τὰ αὐτὰ πάθη, ὡς διδάσκει ἡ ἱστορία καὶ ἡ πεῖρα· ἐπὶ δὲ τῆς τοιαύτης παρατηρήσεως πρέπει νὰ στηριχθῇ ἡ περὶ πολιτείας θεωρία, ἡ πολιτικὴ. Ἔργον αὐτῆς εἶναι τὸ νὰ διακωλύῃ τὴν διάλυσιν τῆς κοινωνίας, νὰ ρυθμίζῃ αἰεὶ ἐκ νέου τὸ πολιτικὸν σῶμα τὸ κινδυνεῦον νὰ ἀποσυντεθῇ¹. Τοῦτο δ' εἶναι δυνατόν, εἰάν ὁ ἱκανὸς ἄρχων, ὁ διορῶν τὰς ὁρμὰς καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, χρησιμοποιοῖ μεθ' ὑπολογισμοῦ καὶ ἄνευ δισταγμοῦ τὰ ἐκάστοτε ἰσχυρότερα πάθη, δι' ὧν θὰ ἀναστέλλῃ τὸν ἕλεθρον. Ὁ ἡγεμὼν θὰ ἔχῃ κανόνα πάντοτε τὸ ὠφέλιμον, θὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸν σκοπὸν καὶ πρὸς ἔφικσιν αὐτοῦ θὰ μετέρχεται πάντα τὰ μέσα².

3. Ἠθικὴ καὶ θρησκεία. Ὁ Μακιαβέλλης προβαίνει εἰς συχνὴν ἐξέτασιν καὶ σύγκρισιν τῆς ἀρχαίας ἠθικῆς πρὸς τὴν χριστιανικὴν. Οὐ μόνον δ' ἐν ταῖς περὶ Λιβίου πραγματείαις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις, ἐπιχειρεῖ ὁ ἀνὴρ παραβολὴν τῶν ἀρχαίων πρὸς τὰ νεώτερα συμβάντα· οὐδ' ἀρκεῖται εἰς ψιλὴν διήγησιν καὶ περιγραφὴν, ἀλλ' ἅμα ἀνερευνᾷ τοὺς λόγους τῆς διαφορᾶς τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου (ὁμοχρόνου) κόσμου. Εὐρίσκει δὲ ὡς αἰτίαν τῆς διαφορᾶς καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιθέσεως τῶν δύο κόσμων τὴν

---

¹. Ἡ πολιτεία εἶναι τρόπον τινὰ πολιτικὸν σῶμα, εἰδὸς τι μηχανικοῦ συστήματος· ὁ δὲ πολιτικὸς εἶναι οἷον εἰς ἰατρὸς, ὅστις γινώσκων τὸν ὀργανισμὸν ἐκείνης δύναται νὰ κανονίζῃ, ὅταν διαταράττηται, καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ διορθοῖ καὶ διατηρῇ αὐτόν.

². Τῷ ἔτει 1505 ὁ πάπας Ἰούλιος ὁ δεῦτερος ἐτόλμησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς Περουγίαν μετὰ τῶν καρδινάλιων αὐτοῦ ἄνευ στρατοῦ καὶ νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν Baglioni. Ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς πόλεως ταύτης δὲν ἐπωφελήθη τὴν εὐκαιρίαν νὰ γίνῃ κύριος τοῦ ἰταμοῦ πάπα, νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ καὶ νὰ καταστῇ κάτοχος μεγάλου πλοῦτου, τοῦτο δὲν συνέβη βεβαίως διὰ λόγους ἠθικοῦς· διότι ὁ Baglioni ἦτο ἄνθρωπος μὴ ὀκνήσας νὰ διαπράξῃ μαιφονίας καὶ δολοφονίας στενῶν συγγενῶν. Ἐντεῦθεν συνάγεται, λέγει ὁ Μακιαβέλλης, «ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν γινώσκουσι νὰ διαφυλάττωσι τὸ ἀξίωμα αὐτῶν διὰ τῆς κακουργίας, ὡς πάλιν δὲν δύνανται νὰ ὦσι τελείως ἀγαθοί· ὅτι ὀρρωδοῦσι πρὸ τοῦ ἐγκλήματος, ὅταν τοῦτο φέρῃ τὴν σφραγίδα τοῦ μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ». (Discorsi 1, 27).

διάφορον περὶ βίου αντίληψιν. Οἱ νεώτεροι δηλαδὴ ἀπέκλιναν ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἔν τε τῇ περὶ πολιτείας θεωρίᾳ, καθὰ εἶδομεν, καὶ ἔν τῇ ἐκδοχῇ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς θρησκείας. Ἡ ἀρχαία ἀγωγή ἐπεδίωκε τὴν φυσικὴν δύναμιν καὶ τὴν ὑγίειαν, κάλλος καὶ ῥώμην τοῦ σώματος, ἰσχὺν καὶ μεγαλειότητα τῆς ψυχῆς. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ θρησκεία ἐνέπνεε θεῖαν πνοὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ἀνεδεικνύοντο μεγάλοι στρατηγοί, ἥρωες καὶ νομοθέται. Αἱ θρησκευτικαὶ τελετουργίαι ἦσαν μεγαλοπρεπεῖς καὶ πολλάκις συνημμέναι μετὰ θυσιῶν αἱματηρῶν, ἐμποιοῦσῶν κατ' ἀνάγκην εἰς τὰς ψυχὰς κλίσιν πρὸς τὴν ἀγριότητα. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ νεωτέρα ἀγωγή ἐμβάλλει τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὸν μαρασμόν. Ἡ δὲ θρησκεία ἡμῶν πάλιν (ὁ χριστιανισμός, ὡς νῦν ἐρμηνεύεται) μεταθέτει τὸν ὕψιστον σκοπὸν εἰς ἄλλον τινὰ ἐπέκεινα κόσμου καὶ διδάσκει νὰ ὑποτιμῶμεν τὴν ἀξίαν τοῦ παρόντος κόσμου· ἐξυμνεῖ τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὴν αὐταπαρνησίαν καὶ ποιεῖται περὶ πλείονος τὸν ἥσυχον καὶ θεωρητικὸν βίον παρὰ τὸν εὐκίνητον καὶ πρακτικόν, τὸν πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμένον· καὶ ὅταν ἀπαιτῇ δύναμιν, αὕτη εἶναι δύναμις τοῦ πάσχειν (ὑποφέρειν) μᾶλλον ἢ τοῦ ἐνεργεῖν. Ἡ ἠθικὴ ὅμως αὕτη αντίληψις κατέστησε τοὺς ἀνθρώπους ἀσθενεῖς καὶ παρέδωκε τὴν κοινωνίαν εἰς τοὺς βιαίους καὶ δυναστικούς, τοὺς ἰταμοὺς καὶ ἐπιτηδείους, τοὺς διαγνόντας ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ παραδείσου προτιμῶσι νὰ ὑπομένωσιν ἀδικίας μᾶλλον ἢ νὰ τιμωρῶσι ¹. Τοιαύτη ἐκδοχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι κατὰ τὸν Μακιαβέλλην πλημμελὴς καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δειλίαν. Εἰ καὶ μὴ συμπληροῖ τὴν σύγκρισιν τῆς ἀρχαίας πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, ὅμως ὑποδηλοῖ ἀποχρώντως εἰς τίνα ἐξ αὐτῶν ἀπονέμει τὴν προτίμησιν. Ὅπως ἂν ἔχη, θεωρεῖ τὴν θρησκείαν καθόλου ὡς σπουδαῖον βοήθημα τοῦ νομοθέτου καὶ κατάλληλον μέσον πρὸς στήριξιν τῶν νόμων. Ὁ σοφὸς προβλέπει πολλά, ἅτινα οἱ πολλοὶ ἀδυνατοῦσι νὰ εἰκάσωσι καὶ πιστεύσωσι, ὀφείλει δὲ νὰ παρεμβάλλῃ τὸ θεῖον πρὸς καθιέρωσιν τῶν ἀναγκαίων νόμων. Μαρτυρεῖ ἡ

¹. Αὐτ. 2,2.

ἱστορία τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Σόλωνος· καὶ ὁ Σαβοναρόλας δὲ δὲν θὰ εἶχε μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, ἐὰν μὴ οὗτοι ἐπίστευον ὅτι εὕρισκετο ἐν στενῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ θεοῦ. Ὅπόσον ὠφέλιμος εἶναι ἡ θρησκεία, μαρτυρεῖ ὡσαύτως ἡ ἱστορία· οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοὶ τοῦ Νουμᾶ συνετέλεσαν κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν ἡ θρησκεία εἶναι ἡ σταθερὰ βάση, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ἡ ἐνότης τῆς πολιτείας καὶ ἡ διατήρησις τῶν καλῶν ἠθῶν τοῦ λαοῦ. Διὸ καὶ πᾶς συνετὸς ἡγεμὼν ὀφείλει νὰ προστατεύῃ τὴν θρησκείαν τοῦ ἔθνους, ἔστω καὶ ἂν ἔχη περὶ αὐτῆς τὴν γνώμην ὅτι εἶναι σφαλερὰ ¹.

Δὲν παρορᾷ ὁ Μακιαβέλλης, ἀλλ' ἐκτιμᾷ προσηκόντως καὶ ἐξαίρει μάλιστα τὰ μεγάλα καὶ ἀπροσδόκητα συμβάντα, ὅσα ὁ καθ' αὐτὸν αἰὼν ἐπεῖδε καὶ ἄτινα εὐκόλως ἤγον εἰς τὴν πίστιν ὅτι τὰ πάντα κατευθύνει «ὁ θεὸς καὶ τὸ πεπρωμένον». Πλὴν δὲν φρονεῖ ὅτι διὰ τοῦτο ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις εἶναι ἀνίσχυρος. Καὶ ἂν τις ἴσως ἀδυνατῇ νὰ πράξῃ τι, ὅταν ὀρμητικῶς ἐπέλθῃ ὁ χεῖμαρρος τῶν γεγονότων, ὅμως εὐθὺς ὡς παρέλθῃ ἡ καταιγίς, δυνάμεθα νὰ ὀρύξωμεν ὄχετοὺς καὶ νὰ ἀνεγείρωμεν προχώματα, ὥστε ἡ καταστροφή εἰς ἄλλην φορὰν νὰ ἀποβῇ ὀλιγώτερον φθαρτική. Διότι τὸ πεπρωμένον κυβερνᾷ πανταχοῦ ἐκεῖ, ὅπου δὲν εἶναι προπαρασκευασμένη ἡ ἀντίστασις ². Πολιτικὸς ἀνὴρ, ἰστάμενος ὅλως ἔξω τῶν μεγάλων πνευματικῶν κινήσεων, θὰ στερῆται τῆς πρεπούσης διανοητικῆς ἰκανότητος, ὥστε νὰ παρασκευάζῃ καταλλήλους ὄχετοὺς καὶ προχώματα πρὸς μετριασμὸν μέλλοντος τυχόν κακοῦ.

Τέλος ῥητέον ὅτι ὁ Μακιαβέλλης προσνέμει μεγάλην σπουδαιότητα καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως αἱ διατάξεις καὶ οἱ θεσμοί, οἳ τε θρησκευτικοὶ καὶ οἱ πολιτικοί, ἀναγεννῶνται ἔστιν ὅτε διὰ τῆς «ἐπαναγωγῆς αὐτῶν εἰς τὴν οἰκείαν ἀρχήν». Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου ἐπεγένοντο προσθήκαι

¹. Αὐτ. 1, 11 καὶ 12.

². Il principe 25.

καὶ μεταβολαὶ θολοῦσαι τὴν πηγὴν καὶ ἀφαιροῦσαι αὐτῆς τὴν ἀρχέγονον δύναμιν, ἐπάναγκες ὅπως ἐνθυμώμεθα τῆς ἀρχῆς καὶ ἐπανερχώμεθα εἰς τὴν ἀφετηρίαν ¹. Εὐκαιρίαν πρὸς τοῦτο παρέχουσιν ἐξωτερικὰ γεγονότα καὶ ἀτυχήματα· οὕτω μετὰ τοὺς κατὰ τῶν Γαλατῶν πολέμους ἡ Ῥώμη ἀνεγεννήθη καὶ ἀνεκαινίσθη. Τελεῖται δὲ ἡ ἀναγέννησις ἢ δι' ὠρισμένων θεσμῶν, οἷα ἡ ἰδρυσις ἐν Ῥώμῃ δημάρχων καὶ τιμητῶν, ἢ δι' ὑπερόχων ἀνθρώπων, καθισταμένων προτύπων καὶ παραδειγμάτων εἰς μίμησιν· τοιοῦτοι ἄνδρες ἐγένοντο ὁ ἅγιος Φραγγίσκος καὶ ὁ ἅγιος Δομίνικος, οἵτινες ἐνεφάνισαν ἐκ νέου τὸ ὑπόδειγμα τῶν πρώτων χριστιανῶν καὶ τοιοῦτοτρόπως ἔσωσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ².

4. Ἐπισκόπησις. Ἀνασκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Μακιαβέλλης, ἔμπλεως ὦν τῆς διανοήσεως τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐθαύμαζε πᾶν ὅ,τι ἡ Φύσις παράγει μέγα καὶ εὔρισκε πρὸς τοῦτο ἀντιτιθεμένην τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, ὡς προβάλλουσιν σκοποὺς πέρα τοῦ παρόντος κόσμου κειμένους. Αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀντιπρόσωπος τῆς ἰδέας τῆς ἀνεξαρτήτου ἐθνικῆς πολιτείας, ἣτις ἐννοία κατέστη ὕστερον κεντρικὴ καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς νεωτέρας ἱστορίας. Ὁ ἀνὴρ οὗτος κατεῖδεν, ὅποσον ἄγονοι καὶ ἐπιβλαβεῖς ἦσαν αἱ ζηλοτυπίαὶ καὶ οἱ ἐμπαθεῖς ἀγῶνες τῶν πολιτειῶν ἐκάστων πρὸς ἀλλήλας· κατενόησεν ὅτι τὰς ἐσωτερικὰς ταύτας διαμάχας ἐκαρποῦτο καταλλήλως ὁ πάπας, ὅστις ἐφαρμόζων τὴν ἀρχὴν τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε» ἐδέσποζε πάντων. Ἀπέβλεπε λοιπόν, ὡς εἰς ἰδεῶδες, εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ἐνότητά καὶ τὴν δόξαν τῆς Ἰταλίας καὶ ἐθεώρει ὡς ἰσχυρὸν κώλυμα τῆς πραγματώσεως τοῦ σκοποῦ τὴν κοσμικὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Οὕτω προῆλθεν εἰς ἐντονὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ κατεπολέμησε τὸ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι κρατῆσαν ἐν τῇ Δύσει σύστημα, καθ' ὃ ἡ πολιτεία ὑπετάττετο εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Οὐδὲν

¹. Προϋποτίθεται ὅτι ἡ ἀρχὴ καὶ τῶν θρησκευτῶν καὶ τῶν πολιτευμάτων ἔχει ἀξίαν, ἀρετὴν καὶ δύναμιν, εἰς ἣν πρέπει νὰ γίνηται ἐκάστοτε ἐπάνοδος ὡς συντελοῦσα εἰς τὴν ἀνακαινίσιν καὶ διατήρησιν ἐκείνων.

². Discorsi 3, 1.

δὲ θαῦμα ὅτι στρέφεται μετὰ θαυμασμοῦ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ζωὴν καὶ ἀπαιτεῖ τὴν συγκρότησιν ἀνεξαρτήτου πολιτείας, ἣτις νὰ ἔχη ὡς ρίζαν τὸ ἔθνος. Ἡ μελέτη τῶν ἱστορικῶν καὶ φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἡ βαθεῖα γνῶσις τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἐπόρισαν αὐτῷ νέαν πολιτικὴν ἀντίληψιν καὶ ἐνεποίησαν τὴν στερεὰν πεποίθησιν ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι ζῶν ὀργανισμός, κατ' ἀναλλοιώτους νόμους ἀναπτυσσόμενος, ἀκμάζων καὶ παρακμάζων· ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι συνεχῆς ἀνύψωσις καὶ κατάπτωσις, ἀνακύκλῃσις τάξεως καὶ ἀταξίας· ὅτι πάντα τὰ πολιτεύματα ἔχουσι θέσιν καὶ λόγον ὑπάρξεως, ἕκαστον ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ¹. Ὅσον δὲ καὶ ἀν' ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερος καὶ προτιμᾷ κατὰ βάθος τὴν δημοκρατίαν, ὅμως πιστεύει ὅτι εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν (τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα τῆς Ἰταλίας) πρόσφορος ἀρχὴ θὰ ἦτο ἢ τοῦ μονάρχου, οὔτινος ἡ ἐξουσία θὰ εἶναι ἀπεριόριστος καὶ θὰ θυσιάζη τὰ πάντα εἰς τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας.

Εἶναι παράδοξον ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ὑποτιμᾷ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν καὶ ἐξαίρει τὸν αὐθαίρετον δεσπότην· ἐν τισιν ὑπομιμνήσκει τοὺς ἀρχαίους σοφιστὰς καὶ προοδοποιεῖ τὸν νεώτερον Nietzsche. Καὶ θὰ συνομολογήσῃ μὲν τις ὅτι ἱκανὰς παρέχει ὁ ἀνὴρ καὶ ἀξίας προσοχῆς παρατηρήσεις², ἀλλ' ἄνευ δισταγμοῦ θὰ ἀποκρούσῃ τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀποκλίσεις. Πῶς νὰ ἐγκρίνωμεν, φέρ' εἰπεῖν, τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἡγεμὼν δικαιούται νὰ εἶναι σκληρὸς καὶ βίαιος, ὑποκριτὴς καὶ πανοῦργος, ἀποβλέπων μόνον εἰς ὅ,τι ὑπολαμβάνει ὡς συμφέρον, νὰ θυσιάζη τὰ πάντα εἰς αὐτό, νὰ προσέχη εἰς τὸν σκοπὸν καὶ ἀδιαφορῇ πρὸς τὰ μέσα, διότι δῆθεν ἐκεῖνος ἀγιάζει ταῦτα, νὰ ἐνεργῇ παρὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν τιμιότητα, ἀρκεῖ νὰ τηρῇ τὰ

¹. Τοιαύτας θεωρίας εἶχεν ἤδη ἀναπτύξει ὁ ἡμέτερος ἐπιφανὴς ἱστορικὸς Πολύβιος.

². Παρατηρεῖ πλὴν ἄλλων ὅτι ἡ πολιτεία διατηρεῖται διὰ τῶν αὐτῶν προσόντων καὶ ἰδιοτήτων, δι' ὧν ἐξ ἀρχῆς συνέστη· ὅτι ἀσφαλέστερον ἔρεισμα ἐκάστης πολιτείας εἶναι ὁ ἰσχυρὸς στρατὸς καὶ ὅτι ἡ φιλία τῶν πολιτειῶν διατηρεῖται διὰ τῶν ὀπλῶν. Γνωματεύει δὲ ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ κρατῶσι συγκεκριμένα καὶ τὰ τρία πολιτεύματα, μοναρχία καὶ ἀριστοκρατία καὶ δημοκρατία. (Disc. 1,3).

προσχήματα τῆς ἀρετῆς ; Εἶπόν τινες, δικαιολογοῦντες τὸν Μακιαβέλλη, ὅτι ἦτο πολιτικὸς τῆς πράξεως, ἐμπειρικός, ἐρευνητῆς τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν συγχρόνων ἀνθρώπων· ὅτι ἐξελάμβανε τὴν κοινωνίαν ὡς παιδιὰν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, ὡς πεδίοι συγκρούσεως τῶν παθῶν· ὅτι ἔβλεπε τὰ πράγματα οἷα εἶναι καὶ οὐχὶ οἷα ἔπρεπε νὰ ᾔσαν¹. Τοῦτο εἶναι ἀληθές καὶ ἀποτελεῖ ἄλλως ἰδίαν αὐτοῦ τοῦ ἀνδρὸς ῥητὴν ὁμολογίαν². Πλὴν ὅμως οὗτος βλέπει τὰ πράγματα τραχύτερα καὶ ὠμότερα ἢ ὅσον κατ' ἀλήθειαν εἶναι· διότι δὲν φαίνονται οἱ ἄνθρωποι (καὶ οἱ ὁμόχρονοι αὐτῶ) νὰ εἶναι, ὅσον παρίστανται, κακοὶ καὶ διεφθαρμένοι, μοχθηροὶ καὶ ἀδιόρθωτοι. Βεβαίως σοβεῖ ἐν τῷ κόσμῳ ἡ κακία καὶ ὁ ἄρχων εἶναι ἐνίοτε ἠναγκασμένος νὰ μετέλθῃ μέτρα βίαια πρὸς τὸ συμφέρον ἢ τὴν σωτηρίαν τῆς πολιτείας· οὐδέποτε ὅμως πρέπει νὰ γίνηται ἐπιλήσμων τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν· οὐδ' εἶναι ἄλλη ἢ ἠθικὴ τοῦ ιδιώτου καὶ ἄλλη ἢ τοῦ ἄρχοντος³. Δὲν δικαιούται τὸ παράπαν ὁ ἡγεμὼν νὰ ἀποκλίνῃ τῶν ἐπιταγῶν τοῦ ἠθικοῦ νόμου οὐδὲ νὰ ἐπιλανθάνηται τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων· ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑψηλὴν ἐννοιαν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ νὰ βλέπῃ ἐν ἐκάστῳ ἀνθρώπῳ τὴν ιδέαν τῆς ἀνθρωπότητος⁴.

1. Ὁ Carriere (Renaissance σ. 43) ἀπεκάλεσε τὸν Μακιαβέλλη «φυσιοδίφην τῆς πολιτείας»· ὁ δὲ Βάκων (De dignitate et augmentis scientiarum 7,2) παρετήρησεν ὅτι ἐκεῖνος λέγει μόνον «ὅσα οἱ ἄνθρωποι εἶναι εἰθισμένοι νὰ πράττωσι καὶ οὐχὶ ὅσα ὀφείλουσι νὰ πράττωσιν».

2. «Σκοπῶν—λέγει—νὰ γράψω ὠφέλιμα εἰς τοὺς ἀναγνώστας μου προτιμῶ νὰ ἀρκεσθῶ εἰς τὴν πραγματικότητα μᾶλλον ἢ νὰ παραδοθῶ εἰς τὰς κενὰς θεωρίας...» (Il principe 15).

3. Ἡ πολιτικὴ συνήθως διαστέλλει, ὡς μὴ ὠφελε, τὴν ἠθικὴν τοῦ ιδιώτου ἀπὸ τῆς τοῦ ἄρχοντος. Ἐπ' ἐσχάτων, φέρ' εἰπεῖν, Ἄγγλος πολιτικός, ἐκ τῶν φημιζομένων ὡς μάλιστα διαπρεπῶν, ἀνεγνώρισε πρό τινων ἐτῶν ὡς δικαίους τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου· («προσωπικῶς ἀνομολογῶ, ἔλεγε, τὰ δίκαια τῶν Κυπρίων καὶ ἐπαινῶ τοὺς πόθους αὐτῶν»)· ὕστερον δ' ὅμως πρωθυπουργὸς ὢν, οὐ μόνον δὲν ἀνεγνώρισεν, ἀλλ' ἠναντιώθη καὶ κατεπολέμησε τοὺς πρότερον ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἀνομολογηθέντας εὐλόγους καὶ δικαίους πόθους προηγμένου καὶ εὐγενοῦς λαοῦ.

4. Περὶ τοῦ Μακιαβέλλη διέλαβον ἄλλοι τε καὶ οἱ Ciabelli G. Machiav. Turin 1869.—Villari P., N. Mach. e i suoi tempi. 3 τόμ. ἐν Φλωρεντίᾳ.

2. ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΤΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ

1. Αἱ πολιτικαὶ θεωρίαι τοῦ Μακιαβέλλη εἶναι ὀξεῖαι καὶ σαφεῖς, ἀλλὰ μονομερεῖς καὶ ψυχραί. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Ἡγεμόνος» ὑπετύπωσε θεωρίας, αἵτινες εὔρον καὶ εὐρίσκουσιν, ὡς μὴ ὠφελε, πάντοτε προθύμους ἐφαρμοστάς¹. Ὅπως ἂν ἔχη, θεωρεῖται ὡς ὁ θεμελιωτὴς τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς συγκριτικῆς ἠθικῆς. Κατὰ τῶν θεωριῶν τούτου ἀντετάχθησαν πολλοί, ἀντίπαλοι τῆς μοναρχικῆς ἀπόψεως, οἱ λεγόμενοι «μοναρχομάχοι». Ἐνταῦθα μνημονευτέοι ὁ Σκῶτος πρεσβυτεριανὸς Buchanan (1506–1582) καὶ ὁ Γάλλος Languet (1518–1581) συγγραφεὺς καὶ ἐκδότης (ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουλίου Βρούτου) ἔργον ἐπιγραφόμενον «Ἄμυνα κατὰ τῶν τυράννων»², ἐν ᾧ ἀπέκρουε τὴν μοναρχίαν καὶ ὑπερεμάχει τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ. Παρεμφερῆ ἐγνωμάτευον οἱ Ἰησουῖται ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι ἀνθρώπινον δημιούργημα προελθὸν διὰ συμβολαίου συναφθέντος ὑπὸ ἡγεμόνος καὶ λαοῦ· ὁ λαὸς ἀναλαμβάνει τὰ ἀρχέγονα αὐτοῦ δικαιώματα, ἐὰν ὁ ἡγεμὼν ἀποδειχθῇ ἀνάξιος τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐξουσίας. Εἰς ἐκείνους καταλέγονται πλὴν ἄλλων ὁ Βελλαρμῖνος καὶ ὁ Μαριάννας.

2. Ὁ Ῥοβέρτος Bellarmin ἐγεννήθη τῷ 1542 καὶ πρῶτως εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν· ἐσπούδασε θεολογίαν ἐν Παδούῃ καὶ διωρίσθη καθηγητὴς ἐν Ῥώμῃ τῷ 1577· ὕστερον, τῷ

1877 ἐξ. — Hentig H., Mach. 1924 — Ercolo F., La politica di N. Mach. Rom. 1926.— Vorländer K., Von Mach. bis Lenin. 1926.— Meinecke Fr., Die Idee der Staatsräson. 3η ἐκδ. 1929.— Keppler H., Das Problem des Konflikts zwischen Politik und Moral bei Mach. Münch. 1928.— Bauer Fr., Mach. a macchiavellismus. Prag. 1840.— Detroz E., Mach. Löwen 1938.— Praz M., Mach. Rom. 1942.— Wätzoldt W., N. Mach. Münch. 1943.— Ducosnoil M., Mach. et Montesquieu. Paris 1943.— v. Muralt L., Mach. 1945.

¹. Ἡ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πολιτικῆ ἐνίων μεγάλων λεγομένων Δυνάμεων τί ἄλλο εἶναι, δυστυχῶς, ἢ πολιτικὴ μακιαβελλική;

². Vindiciae contra tyrannos, 1579.

1599, ἐγένετο καρδινάλιος καὶ τῷ 1602 ἀρχιεπίσκοπος Καπούης. Ἐτελεύτησε δὲ τῷ 1621 καταλιπὼν ἱκανὰ ἔργα¹. Ὁ ἐπιφανὴς οὗτος λόγιος, ὅστις ἠὺδοκίμησε καὶ ὡς γραμματικός, ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτείας εἰς φυσικὸν νόμον (*lex naturalis*), ἐρριζωμένον ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ θεοῦ δεδομένῳ νῷ. Πάντα, λέγει, τὰ δικαιώματα τῶν κυβερνώντων κατὰ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν· τὴν δὲ μορφήν τοῦ πολιτεύματος κανονίζει ἢ σκοπιμότης, ἢν θεραπεύει ἢ μοναρχία κεκραμένη μετὰ δημοκρατίας καὶ ἀριστοκρατίας. Ὁ πάπας δὲν ἔχει ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων, δικαιούται ὅμως νὰ ἐπεμβαίῃ καὶ ἀπαγορεύῃ παρανόμους διαταγὰς ζημιούσας τὴν ἐκκλησίαν².

8. Ὁ Ἴω. Mariana ἦτο Ἰσπανὸς ἰησουΐτης γεννηθεὶς τῷ 1537· ἐσπούδασε φιλολογίαν, φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, ἀπὸ δὲ τοῦ 1561 ἐδίδαξεν ἐν Ῥώμῃ καὶ Παρισίοις, ἐνθα εὐδοκιμώτατα ἠρμήνευεν ἔργα Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου· τῷ 1574 ἐπανῆλθεν εἰς τὸ Τολέδον καὶ τῷ 1624 ἐτελεύτησε καταλιπὼν πολλὰς πραγματείας καὶ ἱστορικὰς συγγραφάς. Σπουδαιότητα ἔχει ἡμῖν τὸ ἔργον τὸ ἐπιγραφόμενον «Περὶ βασιλέως καὶ βασιλικοῦ θεσμοῦ»³.

Ἐν τούτῳ ἀποφαίνεται ὅτι ὁ λαὸς μετεβίβασε μὲν διὰ συμβολαίου εἰς τὴν ἡγεμόνα τὰ δικαιώματα, ἀλλὰ μείζονα ἐξουσίαν ἐπεφύλαξεν ἑαυτῷ. Ἐὰν ὁ βασιλεὺς διὰ κακῶν ἡθῶν διαφθείρῃ τὴν πολιτείαν καὶ ἐκτρεπόμενος εἰς τύραννον περιφρονῇ νόμους καὶ θρησκείας, ὁ λαὸς θεωρεῖ αὐτὸν ὡς δημόσιον ἐχθρὸν καὶ δύ-

---

¹. Κυριώτατα αὐτοῦ ἔργα εἶναι τὰ ἐπιγραφόμενα 1) «*Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos*». Ingolstadt 1ος τόμ. 1586, 2ος τόμ. 1588, 3ος τόμ. 1592. Νεωτέρα ἐκδοσις τῷ 1848 ἐν Mainz. 2) «*Tractatus de potestate summi pontificis in rebus temporalibus contra C. Barclaium*» Rom. 1610. Συμπλήρωσιν ἀμφοτέρων ἀποτελεῖ ἡ «*Recognitio librorum omnium R. Bellarmi*» Ingolstadt 1688. Ἄπαντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐξεδόθησαν εἰς 12 τόμους ἐν Παρισίοις 1870 ἐξ.

². Περὶ τοῦ Bellarmin ἐπιθι E. Raitz, *Der ehrwürdige Kardinal R. Bell.* Freib. 1921, 3η ἐκδ. 1930. Arn. Fr. Xaver, *Die Staatslehre des Kardinals Bell.* Münch. 1934.

³. *De rege et regis institutione.* Toledo 1598, 2α ἐκδ. ἐν Mainz 1605.

ναται νὰ ἀποστερήσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν· οἱ τύραννοι πρέπει ἐκ παντὸς τρόπου νὰ γίνωνται ἐκποδῶν, ἀνέκαθεν δὲ τιμῶνται ὅσοι, τοῦ κοινοῦ συμφέροντος κηδόμενοι, ἀνέλαβον τὸν φόνον τῶν τυράννων ¹.

4. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ ὁ Étienne de la Boétie, ὅστις ἐν ταῖς ἐν νεαρωτάτῃ ἡλικίᾳ γραφείσαις «Πραγματεῖαις περὶ τῆς ἐκουσίας δουλείας» ² ἐξαίρει τὸ φυσικὸν δίκαιον ὡς ἐπαναστατικὴν ἀρχήν. Ἡ τυραννία, λέγει, ὀφείλεται εἰς τὸν λαόν, διότι ὁ τύραννος οὐδὲν θὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ, ἐὰν ὁ λαὸς εἶχε τὴν θέλησιν νὰ μὴ γίνῃ δοῦλος· τοῦ κακοῦ τὴν εὐθύνην ὑπέχει ὁ λαός, ὅστις δουλοῖ ἑαυτὸν καὶ «κόπτει τὸν ἴδιον αὐτοῦ λαιμόν», ἔχων δὲ νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ δουλείας ἐγκαταλείπει ἐκείνην καὶ ἀναλαμβάνει τὸν ζυγόν. Ἐὰν μὴ ποιῆται ὁ λαὸς χρῆσιν «τοῦ φυσικοῦ δικαίου», αἴτιον εἶναι τὸ ὅτι τὰ ἐν αὐτῷ κατατεθέντα ὑπὸ τῆς φύσεως σπέρματα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι τόσον λεπτὰ καὶ ἀσθενῆ, ὥστε δὲν δύνανται νὰ ἀντιστῶσιν εἰς τὴν ἐλαχίστην ἐναντίαν πνοήν. Τοὺς τυράννους δημιουργεῖ ἡ δουλοπρέπεια τῶν πολλῶν, οἵτινες, καίπερ ἔχοντες ἐν χερσὶ τὴν δύναμιν, μεταβιβάζουσιν αὐτὴν εἰς ἓνα. Ἄλλ' ἐὰν ποτε οὗτοι (οἱ πολλοὶ) δοκιμάσωσι τὴν δημοκρατικὴν ἐλευθερίαν, ἀφανίζεται πᾶσα ἡ δύναμις τῆς τυραννίδος.

Ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πρακτικὴν πολιτικὴν, ἣν εἶδομεν ἰδίᾳ παρὰ τῷ Μακιαβέλλῃ, ἀποτελεῖ κατὰ τὰ εἰρημένα ἡ «οὐτοπικὴ» πολιτικὴ, ἥς κυριώτατοι προστάται εἶναι ὁ Μῶρος καὶ ὁ Καμπανέλλας.

II. ΟΥΤΟΠΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. ΘΩΜΑΣ ΜΩΡΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφὴ. Ὁ Θωμᾶς Μῶρος (Thomas More ἢ Moore ἢ Morus) ἐγεννήθη τῷ 1478 ἐν Λονδίῳ καὶ ἔτυχεν ἐπιμε-

¹. Περὶ τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Μαριάνα διέλαβε διεξοδικῶς ὁ ἀσπασμολογὸς καθηγητὴς Βασίλ. Ἀντωνιάδης ἐν τῷ περιοδικῷ «Arch. für Gesch. der Philosophie», τόμ. 31, σ. 166 ἐξ. 299 ἐξ.

². Discours de la servitude volontaire, ἐκδ. P. Bonnefon, 1922.

λοῦς ἀγωγῆς. Περὰ τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς ἐφοίτησεν εἰς Ὀξω-
νίαν, κέντρον τῶν ἀνθρωπιστικῶν καὶ θεολογικῶν μελετῶν· μέγαν
δὲ διεκρίθη ἐν τοῖς συμφοιτηταῖς καὶ ἀσχολούμενος περὶ τὴν ποίησιν
συνέταξε καλὰ ποιήματα ἀγγλιστὶ καὶ λατινιστὶ. Κατ' ἀπαίτησιν
δὲ τοῦ πατρὸς, δικαστοῦ, ἐσπούδασε καὶ νομικὴν ἐν Λονδίῳ καὶ
κατέστη δικηγόρος. Θεραπεύων ἐνδελεχῶς τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ
κλίσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν πολιτικὴν διέ-
τριψεν ἐπιμελῶς περὶ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Αὐγουστῖνον καὶ πρω-
ίμως ἐκτῆσατο φήμην ἐκπρεπεστάτου ἐν τοῖς ὁμοχρόνοις ἀνθρω-
πιστοῦ. Τῷ 1508 ἐπεσκέψατο μετὰ τοῦ Ἐράσμου τὰ Πανεπιστή-
μια τῆς Λουβαίνης καὶ τῶν Παρισίων. Εἰρήσθω δ' ὅτι νέος ὢν
ἀφωσιώθη ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὴν μοναστηριακὴν μόνωσιν καὶ τὸν
θεωρητικὸν βίον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀποστὰς ἐτράπη εἰς τὴν ὑπηρε-
σίαν τῆς πολιτείας. Ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἐρρίκου τοῦ ὀγδόου ἐκτι-
μηθεὶς ἐχρησιμοποιήθη εἰς ἐπισήμους ἀποστολάς. Διωρίσθη τῷ
1521 θησαυροφύλαξ τοῦ βασιλέως, τῷ 1525 καγκελλάριος τοῦ
δουκάτου τῆς Λαγκαστρίας καὶ τέλος τῷ 1529 μέγας καγκελλά-
ριος (πρωθυπουργὸς) τῆς Ἀγγλίας. Τότε μάλιστα ἔσχε τὸν και-
ρὸν νὰ καταμάθῃ τὰ κακὰ τῆς ἀγγλικῆς πολιτείας καὶ τὰς κοινωνι-
κὰς ἀδικίας, ἃς καὶ ἐστηλίτευσεν. Ἐκάκισε τὴν μετατροπὴν τῶν
ἀγρῶν εἰς νομάς, τὴν ἐκδίωξιν τῶν χωρικῶν ἐκ τῶν γαιῶν αὐτῶν,
ὅπως δυνηθῶσιν οἱ γεωκτῆμονες καὶ κοινοβιάρχαι (ἀββάδες)
νὰ ἀσκήσωσι τὴν πτηνοτροφίαν καὶ πλουτισθῶσι διὰ τῆς ἐμπορίας
τοῦ βάμβακος. Ἐν δὲ τῷ τότε θρησκευτικῷ ἀγῶνι ἐτάχθη κατὰ τοῦ
Λουθήρου καὶ ἐξέδωκε σφοδρὸν λίβελλον. Κατεπολέμησε τοὺς δια-
μαρτυρομένους καὶ ἐβουλεύσατο ὅπως ἐφαρμόσῃ τὰς μεταρρυθμί-
σεις τοῦ Colet καὶ τοῦ Ἐράσμου. Ἄλλ' ἐπηκολούθησεν ὀξυτάτῃ ἡ
διάστασις πρὸς τὸν βασιλέα, οὗ δὲν ἤθελε νὰ ἐγκρίνῃ τὸ αἰτούμενον
διαζύγιον ¹. Ἀποποιηθεὶς δὲ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ κῦρος τοῦ διὰ νό-
μου ἐκχωρηθέντος διαζυγίου κατεδικάσθη εἰς θάνατον καὶ γαλήνιος

¹. Ὁ βασιλεὺς ἤξιον ὅπως ἀκυρωθῇ ὁ πρῶτος γάμος αὐτοῦ (μετὰ τῆς
Αἰκατερίνης) καὶ κατ' ἀκολουθίαν στερηθῇ τὸ δικαίωμα τῆς διαδοχῆς ἢ θυγά-
τηρ πριγκίπισσα Μαρία, περιέλθῃ δὲ τὸ δικαίωμα ἐκεῖνο εἰς τὰ τέκνα τὰ ἐκ
τοῦ δευτέρου γάμου μετὰ τῆς Ἄννης Boleyn.

ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἱκρίωμα τῷ 1535. Ὁ ἄδικος καὶ σκληρὸς θάνατος τοῦ χρυσοῦ καὶ ἐναρέτου ἀνδρὸς κατέθλιψε πάντας· οἱ καθολικοὶ ἐθεώρησαν αὐτὸν πάνσεπτον, ὁ δὲ Πάπας Λέων ὁ δέκατος τρίτος τῷ 1886 κατέταξεν εἰς τὴν χορείαν τῶν μαρτύρων.

Ὁ Μῶρος παρὰ τὰς πολυειδεῖς αὐτοῦ ἐνασχολήσεις εὑρίσκει καιρὸν πρὸς μελέτας καὶ συγγραφικὴν ἐνέργειαν. Συνέγραψε δὲ ἄλλα τε πολλὰ φιλολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἔργα ¹ καὶ τὸ περιώ-
νυμον «Περὶ τῆς νήσου Οὐτοπίας», ὅπερ ἔσχε πολυαρίθμους ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις ².

2. Τὰ κρατοῦντα κακὰ καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Οὐτοπίας. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶδος φιλοσοφικῆς μυθιστορίας ³, ἐν ᾗ φιλόσοφος τις, ὀνομαζόμενος Ῥαφαήλ, παρίσταται ἀφηγούμενος. Οὗτος τῷ Ἀμερικῶ ἀκολουθήσας εἰς τὴν ἐξερευνητικὴν ἀποδημίαν διέτριψεν ἱκανὸν χρόνον ἐν ταῖς ἀνακαλυφθείσαις χώραις, ἐκεῖ δ' εὔρε τὴν νῆσον Οὐτοπίαν καὶ ἔμαθε τὸ ἐν αὐτῇ κρατοῦν πολίτευμα. Ἐπανελθὼν δ' ἐκ τῆς ἀποδημίας περιγράφει εἰς πολλοὺς, ἐν οἷς καὶ ὁ Μῶρος, τὰ κατὰ τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο, ἀφοῦ πρότερον ὑπομιμνήσκει τὰ μεγάλα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ ἐλαττώματα τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην χωρῶν. Ἐν ταύταις, λέγει, οἱ βασιλεῖς, σχεδὸν πάντες, ἐμποροῦνται φιλοπολέμων διαθέσεων καὶ

---

¹. Μνημονευτέα ἐνταῦθα ἡ λατινικὴ μετάφρασις τῶν διαλόγων τοῦ Λουκιανοῦ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ἑράσμου (1506)—*Epigrammata* (1518)—*Epistola ad germanum Brixium* (1520)—*History of Richard III* (1543).

². *De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*, Louvain 1516. Ἐξεδόθη ὕστερον πολλάκις καὶ μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας. Πρώτη μετάφρασις εἰς τὴν ἀγγλικὴν ἐγένετο ὑπὸ R. Robinson, τῷ 1551, πρώτη δὲ εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1524. Νεωτέρα γερμανικὴ μετάφρασις εἶναι ἡ τοῦ C. Ritter μετ' εἰσαγωγῆς τοῦ Herm. Oncken (*Klassiker der Politik*, τόμ. 1, ἐν Louvain τῷ 1566). Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Μῶρου τὰ λατινικὰ ἐξεδόθησαν ἐν Louvain τῷ 1566· τὰ δὲ ἀγγλικά ἐν Λονδίῳ τῷ 1557. Νεωτέρα ἐκδοσις ἐγένετο ὑπὸ W. Campbell καὶ ἄλλων εἰς 2 τόμους. Louvain 1927–1931.

³. Τὸ διάγραμμα τοῦ ἔργου ἐγένετο τῷ 1515, ἐπηυξήθη δὲ καὶ συνετελέσθη μετὰ ἐν ἔτος.

παραμελοῦσι τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης· προθυμοῦνται ὅπως κατὰ πάντα τρόπον, εἴτε θεμιτὸν εἴτε ἀθέμιτον, καταλάβωσι νέας χώρας καὶ οὐχὶ τὰς κατεχομένας καλῶς κυβερνήσωσιν. Ἔχουσι δὲ συμβούλους, οἵτινες θεωροῦνται μὲν σώφρονες καὶ σοφοί, ἀλλὰ πράγματι εἶναι κόλακες τῶν ἡγεμόνων, ἥμιστα ἀποβλέποντες εἰς τοῦ πολιτικοῦ βίου τὴν προκοπὴν¹. Οἱ πλούσιοι εἶναι πλεονέκται· καὶ ἄλλοι μὲν θηρεύουσι δόξαν ἐκ τῶν πολλῶν κτήσεων, ἄλλοι δ' ἐκ τῆς πολεμικῆς τέχνης. Οἱ νόμοι πάλιν εἶναι ὑπεράγαν αὐστηροὶ καὶ τιμωροῦσι μικρὰ ἐγκλήματα διὰ θανάτου· κολάζουσι σκληρῶς τὴν κλοπὴν ἀντὶ τοῦ νὰ ἐμφράξωσι τὴν πηγὴν αὐτῆς, τὴν ἔνδειαν. Ἐνεκα τῆς συσσωρεύσεως τῶν ἀγαθῶν εἰς χεῖρας ὀλίγων, ἡ χώρα πληροῦται πενήτων καὶ ἐπαιτῶν, οἵτινες καταφεύγουσιν εἰς κλοπὰς καὶ δι' αὐτῶν συντηροῦσι τὸν ἄθλιον βίον. Εἰς δὲ τούτους προστίθενται πλήθη δούλων, οἵτινες περισυλλέγονται περὶ τοὺς ὀλίγους πλουσίους καί, ὅταν δι' οἰονδήποτε λόγον ἀπολέσωσι τὴν θέσιν, ἀποζῶσι διὰ τῆς κλοπῆς. Ἐάν τις ἐνθυμηθῇ καὶ τὰ σμήνη τῶν μισθοφόρων τῶν διὰ πολέμους συγκεντρουμένων εἰς τὴν χώραν, θὰ ἐννοήσῃ τὰ κύρια αἷτια τῶν κλοπῶν. Ἀντὶ δὲ νὰ φράξωσιν, ὡς εἴρηται, τὰς πηγὰς τοῦ τοιούτου κακοῦ, παραδίδουσι τοὺς ἀνθρώπους ἔνεκα μικρᾶς κλοπῆς εἰς θάνατον, μὴ ἀναλογιζόμενοι ὅτι δὲν θεραπεύουσιν οὕτω τὴν κοινωνικὴν νόσον, ἀλλὰ τοῦναντίον ποιοῦσι τοὺς κλέπτας θρασυτέρους καὶ παρωθοῦσιν αὐτοὺς εἰς δολοφονίαν τῶν κλεπτομένων, ὅπως ἐκφύγωσι τὴν ἀνακάλυψιν². Ἀλλὰ τίς παρέχει τὸ δικαίωμα τοῦ ἀποκτείνειν τοὺς ὁμοίους ἡμῖν ἀνθρώπους; Καὶ δὲν ἀπαγορεύει ἄρα γε ὁ νόμος τὸν φόνον; Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ φονεύωνται οἱ κλέπται, ἀλλὰ νὰ στερῶνται μόνον τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀναγκάζωνται εἰς ἐργασίαν, ὥστε καὶ εἰς τὴν πολιτείαν νὰ ἀποβαίνωσι χρήσιμοι³. Ἡ κρατοῦσα κατάστασις φαίνεται εἰς τὸν Μῶρον ὡς τις συνωμοσία τῶν πλουσίων, οἵτινες ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ μεριμνῶσι μόνον

¹. De optim. reip. statu έκδ. Louvain, σ. 33 ἐξ.

². Αὐτ. σ. 35 ἐξ. 38. 39 ἐξ.

³. Αὐτ. 44 ἐξ.

περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν συμφέροντος. Ἡ πλεονεξία τῶν πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν ἀποβαίνει ἀστείρευτος πηγὴ ἀδικιῶν καὶ ἐρίδων. Ἐντεῦθεν προέρχονται οἱ πόλεμοι καὶ οἱ ἀνταγωνισμοί, αἱ σκληρότητες καὶ θηριωδίαί ¹.

Ἄριστη πολιτεία. Κατὰ τίνα ποτὲ τρόπον θὰ ἀρθῶσι τὰ τοιαῦτα κακὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ ἐπέλθῃ βελτίωσις τῆς καταστάσεως, δὲν λέγεται. Ἄντ' αὐτοῦ προβάλλεται ἡ εἰκὼν ἀρίστης πολιτείας ὡς παράδειγμα, ὅπερ πρέπει νὰ εὐχόμεθα μᾶλλον ἢ νὰ ἐλπίζωμεν. Ἀπὸ τῆς πολιτείας ταύτης λείπει ἡ ρίζα πάντων τῶν κακῶν, ἡ ἰδία κτῆσις, πρὸς ἣν εἶναι ἀσυμβίβαστος ἡ δικαιοσύνη καὶ ἐπιείκεια. Τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πολιτείαν χαρακτηρίζει ἡ κοινὴ κτῆσις, θεμελιουμένη ἐπὶ τῆς γεωργίας. Καὶ τὰ ἀπλᾶ δὲ καὶ χρηστά ἤθη ἐκείνης στηρίζονται μάλιστα ἐπὶ τῆς γεωργίας, ἥτις ἀσκεῖται ὑπὸ πάντων τῶν πολιτῶν· καὶ ἡ γεωργία καὶ αἱ εἰς τὴν οἰκονομίαν ὠφέλιμοι ἄλλαι τέχναι θεραπεύονται ὑπὸ πάντων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πλὴν ὅτι εἰς ἐκείνους μὲν ἀνατίθενται βαρύτερα, εἰς δὲ ταύτας ἐλαφρότερα ἔργα ². Ἐκάστη πόλις ἔχει ὀρισμένην ἀγροτικὴν περιοχὴν, ἐφ' ἧς οἱ γεωργοὶ ἐγκατεσπαρμένοι ἀσχολοῦνται περὶ τὴν καλλιεργίαν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν ἀγρῶν. Ἐκαστος δὲ γεωργικὸς οἶκος περιλαμβάνει ἄνδρας καὶ γυναῖκας οὐχὶ ὀλιγωτέρους τῶν τεσσαράκοντα· οὗτοι αἰεὶ ἐναλλάσσονται οὕτως, ὥστε χρόνον τινὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς διαγαγόντες καὶ ἐργασθέντες ἐπανέρχονται εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀντ' αὐτῶν ἄλλοι ἐκ τῆς πόλεως ἐκπέμπονται. Πάντα τὰ ἐκ τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας ἐν τοῖς ἀγροῖς συγκομιζόμενα προϊόντα καὶ καρποὶ μεταφέρονται εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐκεῖ ἀκαταρίθμητα κατατίθενται. Οὐ μόνον δὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἀσχολοῦνται πάντες καὶ πᾶσαι, ἀλλὰ καὶ μανθάνουσι καὶ ἀσκοῦσιν ἕκαστος ἰδίαν τινὰ εἰς τὸν δημόσιον βίον χρήσιμον χειροτεχνίαν. Ἐργάζονται ὁμῶς ἐν μέτρῳ καὶ ὥραις τακταῖς, τουτέστιν ἐπὶ τρεῖς ὥρας πρὸ με-

¹. Οἱ πόλεμοι θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Μῶρου ὡς ἀπάνθρωποι. Καὶ αὐτὴ ἡ θήρα δὲν ἀρμόζει εἰς ἡμερωμένους καὶ ἐλευθέρους ἀνθρώπους. (Αὐτ. 165 ἐξ.).

². Αὐτ. 63. 65 ἐξ. 79.

σημβρίας καὶ τρεῖς μετ' αὐτήν. Τὸν δὲ λοιπὸν χρόνον διάγουσιν ἐλεύθεροι, ἀλλ' οὐχὶ ἀργοί· ἀσχολοῦνται περὶ ἐλεύθερα ἀσχολήματα, οἱ δὲ πλεῖστοι διαθέτουσι τὸν χρόνον τοῦτον εἰς θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης. Τῆς ἐργασίας εἶναι ἀπηλλαγμένοι μόνον οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ δι' ἕξοχον εὐφυῖαν εἰς ἀσκήσιν τῶν ἐπιστημῶν προωρισμένοι¹.

Οἱ οἴκοι, ἀνά τριάκοντα, ἐκλέγουσι κατ' ἔτος ἓνα προεστῶτα, τὸν φύλαρχον. Τῶν δὲ φυλάρχων πάλιν, ἀνά δέκα, προΐσταται εἰς πρωτοφύλαρχος. Ἄπαντες οἱ φύλαρχοι ἐκλέγουσι διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ἓνα ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ προταθέντων τεσσάρων, τὸν ἡγεμόνα (βασιλέα), ὅστις διατηρεῖ δι' ὅλου τοῦ βίου τὸ ἀξίωμα. Οἱ πρωτοφύλαρχοι μετὰ τοῦ ἡγεμόνος συναποτελοῦσι τὴν βουλήν (σύγκλητον), ἣτις καθ' ἑκάστην τρίτην ἡμέραν συναρχομένη βουλευέται περὶ τῶν κοινῶν καὶ διευθετεῖ τὰς ἐκάστοτε ἀναφυομένας διαφορὰς τῶν ἰδιωτῶν. Πάντες δ' οἱ ἄρχοντες ἐκλέγονται μόνον ἐξ ἐκείνων τῶν πολιτῶν, οἵτινες ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας δι' ἑξαίρετα προτερήματα διαπρέψαντες καὶ τούτου ἕνεκα τῶν χειρωνακτικῶν ἔργων ἀπαλλαγέντες ἀφιέρωσαν ἑαυτοὺς ὅλως εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ὅσοι τυχόν, καίπερ προορισθέντες εἰς τὰς ἐπιστήμας, δὲν ἐπιδείξωσι τὴν προσήκουσαν ἐπίδοσιν, ὑποβιβάζονται εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐργατῶν. Καὶ τὸ ἐναντίον δ' ἐνδέχεται νὰ συμβῇ· χειροτέχνη δι' ἀσυνήθους ἐπιμελείας ἐν ταῖς ὥραις τῆς σχολῆς εὐδοκιμήσαντες περὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀνυψοῦνται εἰς τὴν τάξιν τῶν λογίων².

Ἐκάστη πόλις εἶναι διηρημένη εἰς τέσσαρα ἴσα μέρη, ἐν δὲ τῷ μέσῳ ἐκάστου αὐτῶν ὑπάρχει ἀγορὰ μετὰ δημοσίων κτιρίων, εἰς ἃ οἱ τε ἄστοι καὶ ἀγρόται συνάγουσι πάντα τῆς ἐργασίας αὐτῶν τὰ προϊόντα. Ταῦτα, κατ' εἶδη διακρινόμενα καὶ ἐκεῖ ἀποτιθέμενα, διανέμονται δωρεὰν εἰς τοὺς οἴκους ἐκάστου ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἰδιοκτησία· καὶ αὐ-

¹. Οἱ ἄρχοντες ἐκλέγουσι διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας τοὺς εὐφυστάτους τῶν νέων, οἵτινες θὰ ἀφοσιώσωσιν ἑαυτοὺς εἰς τὰς ἐπιστήμας. (Αὐτ. 70 ἐξ. 79 ἐξ.).

². Αὐτ. 77. 79 ἐξ. 83 ἐξ.

ταὶ δ' αἱ οἰκίαι κατὰ δέκα ἔτη ἐναλλάσσονται διὰ κλήρου. Ἐν τῇ ἀγορᾷ εὐρίσκονται καὶ ἐστιατόρια, ἐνθα γίνονται κοιναὶ ἐστιάζσεις, ἀφοῦ κομισθῶσι τὰ τρόφιμα καὶ τὰ κρέατα τῶν ἔξω τῆς πόλεως σφαγέντων ζώων. Αἱ τροφαὶ παρασκευάζονται ὑπὸ τῶν γυναικῶν καὶ καλοῦνται διὰ σαλπίγγων πάντες οἱ τῶν οἰκείων τῆς πόλεως μερῶν ἔνοικοι, οἵτινες ἐσθίουσι προκαθημένων τῶν φυλάρχων καὶ ἡχούσης τῆς μουσικῆς· πρότερον ὅμως παρέχεται ἡ προσήκουσα περιποίησις εἰς τοὺς ἐν τοῖς δημοσίοις νοσοκομείοις θεραπευομένους ἀσθενεῖς ¹.

Ἀγοράς καὶ πωλήσεις δὲν ποιοῦνται οἱ πολῖται πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ χρησιμοποιοῦσιν ἄρα χρήματα· μόνον μετὰ ξένων λαῶν ἀσκοῦσι τὴν ἐμπορίαν, ὅπως προμηθεύωνται μὲν ὅσα δὲν παράγει ἡ ἑαυτῶν χώρα πωλῶσι δὲ τὰ πλεονάζοντα προϊόντα καὶ πωλοῦντες συνάγωσι δημόσιον θησαυρόν, δι' οὗ θὰ δύνανται ἐν περιπτώσει πολέμου νὰ διατηρῶσι μισθοφορικὰ στρατεύματα. Καὶ ἀποστρέφονται μὲν τὸν πόλεμον ὡς θηριώδη καὶ ἀποτρόπαιον, ἀλλ' ὀφείλουσιν ἐνίοτε κατ' ἀνάγκην νὰ ἀναλαμβάνωσιν αὐτόν, ὅταν δηλονότι δεήσῃ νὰ ἀποκρούσωσιν ἐπίθεσιν πολεμίων ἢ νὰ ἐπικουρήσωσιν εἰς φίλους προσβαλλομένους, νὰ βοηθήσωσιν ἕτερον λαὸν πρὸς ἀπόσεισιν τυραννίας ἢ νὰ τιμωρήσωσι γείτονας διακωλύοντας τὴν ἀποίκισιν ². Διὸ καὶ ἀσκοῦνται αἰεὶ πάντες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολέμου· οὗ συμβάντος συστρατεύουσι μετὰ τῶν ἀνδρῶν καὶ αἱ γυναῖκες, μετὰ τῶν πατέρων καὶ οἱ υἱοί. Θεωρεῖται δ' ἐσχάτη καταισχύνῃ ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀνδρὸς ἄνευ τῆς γυναικός, τοῦ υἱοῦ ἄνευ τοῦ πατρός· ἐντεῦθεν ἡ ὑπερφυῆς ἀνδρεία καὶ ἡ μεγάλη καταφρόνησις τοῦ θανάτου ³.

Νόμους ἔχουσι μόνον ὀλίγους καὶ κατηγοροῦσι μάλιστα τῶν

¹. Αὐτ. 76. 87 ἐξ.

². Τοὺς ὑπερβαίνοντας ὄρισμένον ἀριθμὸν κατοίκους ἐκπέμπουσιν εἰς γεινοτικὰς χώρας, ἵνα κατοικήσωσι καταλαμβάνοντες περισσεύοντα ἐδάφη. Ἐὰν οἱ γείτονες ἀρνηθῶσι, θεωροῦνται ὡς παρασχόντες εὐλογον αἰτίαν (ὡς παραβάντες τὸ φυσικὸν δίκαιον) καὶ καταπολεμοῦνται. Ὁ δὲ πόλεμος γίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ μισθοφόρων.

³. Αὐτ. 94 ἐξ. 129. 131. 136 ἐξ.

ἄλλων λαῶν διὰ τὸ πλῆθος τῶν νόμων, οὓς ἐκεῖνοι ἀδυνατοῦσι νὰ μανθάνωσι καὶ νὰ τηρῶσι. Τοῦναντίον δ' αὐτοὶ τοὺς ὀλίγους αὐτῶν νόμους μανθάνουσι καλῶς πάντες καὶ οὐδεμίαν ἔχουσι χρεῖαν συνηγόντων. Δὲν ὑπάρχουσιν ἄρα δικηγόροι, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ εἶναι ἕκαστος συνηγὸς ἑαυτοῦ. Τὰς κακουργίας τιμωροῦσι συνήθως οὐχὶ διὰ θανάτου, ἀλλὰ διὰ δουλείας θεωροῦντες ταύτην ὡς ὠφελιμωτέραν εἰς τὴν πολιτείαν· μόνον τοὺς μὴ συγκρατούμενους δι' εἰρικήσ τε καὶ δεσμῶν φονεύουσι ὡς ἀτίθασσα καὶ ἄγρια θηρία. Ἄλλους δὲ δούλους παρὰ τοὺς ἐκ τιμωρίας καθισταμένους ἔχουσιν ὀλίγους, εἴτε ἐξ ἄλλων λαῶν ἐκουσίως εἰς ὑπηρεσίαν προσερχομένους, εἴτε ξένους κακούργους ἐξαγοραζομένους¹. Οἱ ἀσθενεῖς θεραπεύονται ἐπιμελῶς ἐν δημοσίοις νοσοκομείοις, οἱ δὲ ἀνίατοι νοσοῦντες νόσον παρακινουῦνται ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἱερέων εἰς αὐτοκτονίαν². Ἡ ἀκολασία τιμωρεῖται αὐστηρῶς οἱ δὲ τοιαύτην διαπράξαντες ἀποκλείονται τοῦ γάμου. Ὁ γάμος ἀπαιτεῖ ὠρισμένην ἡλικίαν τοῦ τε ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικός, (ἐκεῖνος πρέπει νὰ ἔχη τοῦλάχιστον ἡλικίαν 22 ἐτῶν, αὕτη δὲ 18)· γενόμενος δὲ δὲν διαλύεται ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς βουλῆς, ὅπερ ὅμως συμβαίνει σπανίως καὶ δὴ καὶ ἐν περιπτώσει μοιχείας. Ὁ μοιχὸς γίνεται δοῦλος καὶ καταδικάζεται εἰς ἀγαμίαν· καὶ δύναται μὲν νὰ τύχη χάριτος, ἀλλ' ἁμαρτήσας καὶ πάλιν τιμωρεῖται διὰ θανάτου³.

3. Ἡθικὴ καὶ θρησκεία. Αἱ ἐπιστῆμαι ἐν τῇ Οὐτοπίᾳ τυγχάνουσι σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας, οἱ δὲ παῖδες διδάσκονται μουσικὴν καὶ διαλεκτικὴν, ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρίαν, μάλιστα δὲ καὶ ἰδιαιτέρως ἀστρονομίαν καὶ φυσικὴν. Ἐν δὲ τῇ Ἡθικῇ σπουδαιότατον εἶναι τὸ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα, ὅπερ εἶναι συναφὲς πρὸς τὴν πίστιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος καὶ προωρισμένη ὑπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος εἰς μακαριότητα καὶ ὅτι μετὰ θάνατον ἀμείβεται ἢ τιμωρεῖται. Ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία

1. Αὐτ. 119. 123 ἐξ. 127 ἐξ.

2. Αὐτ. 119 ἐξ.

3. Αὐτ. 122 ἐξ.